

Martin Severin Frandsen

Genopdagelsen af gadens kultur

– om Isaac Joseph og den pragmatiske vending i fransk bysociologi

Denne artikel tager afsæt i den aktuelle sociologiske og offentlige diskussion om offentlige byrum og præsenterer nyere og i dansk sammenhæng stort set ukendte bidrag fra den strømning i fransk sociologi, der betegnes som "den pragmatiske vending". Artiklen har to hovedpointer. For det første at den pragmatiske bysociologi kan bidrage til denne diskussion ved at beskrive og fremhæve betydningen af de oftest upåagtede og dagligdags kompetencer, ved hjælp af hvilke byboere skaber sociale overenskomster og fredelig sam eksistens på offentlige steder i socialt og kulturelt differentierede byer. For det andet at bysociologien ifølge de pragmatiske sociologer ikke kan standse ved analyser af segregation, ghettodannelser og lokale fællesskabers tilegnelser af territorier. "At tænke byen" indebærer at bevæge sig videre til også at undersøge de byrumsmæssige design og trafikale forbindelser og passageveje, der skaber sammenhængen i det urbane væv og tillader byboeren at overvinde fremmedheden på et ikke fortroligt territorium.

Søgeord: Pragmatisk sociologi, offentlige byrum, byboernes kompetencer, Isaac Joseph, Erving Goffman, Luc Boltanski.

Til trods for deres dårlige omdømme danner en bys gader en ramme, hvor folk, som ikke kender hinanden, i hvert øjeblik udviser en gensidig tillid. De udøver en frivillig handlingskoordinering, hvor hver enkelt af de to deltagere har sin egen opfattelse af måden at afgøre tingene på. Hvor disse to opfattelser afstemmer sig, hvor hver deltager tænker, at denne overenskomst eksisterer, og hvor hver enkelt vurderer, at den anden tænker ligesådan (Erving Goffman i Joseph 1998b:44-45).¹

Vi vender os mod teorier, som udelukkende lægger vægt på magtrelationer, interesseforhold og vold. (...) I stedet vil vi vise, at der findes situationer, hvor mennesker tilstræber en retfærdig orden (Luc Boltanski i Blondeau & Severin 2008:40).

Spørgsmålet om det offentlige byrum²

Det urbane offentlige rum og det offentlige livs krise har i flere årtier været et centralt og internationalt tema inden for bysociologien og beslægtede discipliner med udgivelsen af Richard Sennetts *The Fall of Public Man* i 1978 som en af de vigtige dagsordenssættende begivenheder (Sennett 1978). Byforskningen har bl.a. problematiseret konsekvenserne af modernistisk byplanlægning og dårlige vilkår for "livet mellem husene" i efterkrigstidens industrialiserede boligbyggeri. Lidt senere er kritikken blevet rettet mod de neoliberale bypolitikker og den generelt stigende privatisering og kommercialisering af det urbane rum, dette såvel i den aktuelle *entrepreneurielle bys* (Harvey 1989) landskaber af international ikonarkitektur som i de revitaliserede historiske bykerner. De ekstreme yderpunkter i denne krise er den endelige eklipse af det offentlige rum i det mere og mere udbredte fænomen "gated communities" og i den anden ende "hyperghettoen" (jf. Loic Wacquants analyse – se Troels Schultz Larsens og Kristian Delicas bidrag til dette temanummer).

I international sammenhæng har Mike Davis studier af "mordet på Los Angeles" i nyklassikeren *City of Quartz* (Davis 1992) fungeret som illustration af, hvor de aktuelle internationale udviklingstendenser fører hen i deres yderste konsekvens: Los Angeles som

en "forbudt by" hvor korstogene mod byens usikkerheder og den totale privatiserings logik har udslettet det offentlige byrum som et tilgængeligt rum og ført til et "sadistisk" gadedesign (Joseph 1995:11).

I dansk sammenhæng har opmærksomheden i de senere år bl.a. været rettet mod tendenser til privatisering af det offentlige rum i nye erhvervs- og boligområder ved f.eks. Københavns havnefront (Carlberg & Christensen 2005) og mod manglende kvaliteter af det offentlige rum i nye byudviklingsområder som Ørestad (Gehl 2010:207). Kritikken af de dårlige vilkår for socialt liv og

fællesskab i de fra efterkrigstidens nedarvede "store enheder" af almennyttigt boligbyggeri (Gaardmand 1993:150-153) går tilbage til halvfjerdsenerne (Jørgensen & Thomsen 1978), og områderne og deres manglende urbane kvaliteter er fortsat et varmt diskussionsemne blandt både samfundsvidenskabelige byforskere og arkitekter (Bjørn 2008) såvel som i den aktuelle offentlige debat om udsatte boligområder.

Som andre steder er baggrunden for interessen for det offentlige rum også i Frankrig affødt af tendenser til stigende privatisering, opkomsten af *communités fermées* og misrøgtede offentlige rum i forstædernes sociale boligkomplekser, tendenser som i Frankrig er knyttet til xenofobiske strømninger og af det, som sociologen Jacques Donzelot kalder fremkomsten af en *adskillelseslogik* i byen (Donzelot 2006).³

Tilsammen peger disse udviklinger (om end modsatrettede tendenser også kan identificeres) mod en krise for urbaniteten og for den klassisk moderne storbys ideal – den tætte, vrimlende og mangfoldige by, hvor forskellige kulturelle og sociale grupper omgås og lever side om side, og hvor de daglige konfrontationer med den fremmede i det universelt tilgængelige offentlige rum fungerer som gentagne momenter i en altid pågående demokratisk og moralsk dannelsesproces.

Den pragmatiske vending i fransk bysociologi

I fransk sammenhæng er det især en fortjeneste for bysociologer, der er tilknyttede den såkaldte "pragmatiske vending", at have tematiseret spørgsmålet om det offentlige byrum. Den pragmatiske vending betegnes ofte som et opgør med "mistankens" eller "undsigelsens" sociologi (Cefaï & Pasquier 2003; Cefaï 2009), og dens repræsentanter taler i stedet for en sociologi "som beskriver og ekspliciterer foreliggende social interaktion ved at "følge aktørerne selv"" (Albertsen 2008:66). De i dansk sammenhæng mest kendte hovedfigurer i denne vending er formentlig Bruno Latour og Michel Callon, hvis aktør-netværksteori primært har fundet anvendelse inden for analyser af videnskabs- og teknologistudier, samt miljø- og risikosociologi (se f.eks. Jacob Arnoldi 2003 for en kritisk diskussion af Bruno Latours sociologi); samt Luc Boltanski og Laurent Thévenot (se *Dansk Sociologi* Nr. 2/19. årg 2008 for en in-

troduktion), hvis projekt har været at genoptage og forny moralsociologien, men som for Boltanskis vedkommende også har rettet sig mod analyse og kritik af den aktuelle kapitalisme (se Albertsen 2008 og Kristensen 2008 for en diskussion af Boltanskis kapitalismekritik).

Ser vi på bysociologien har hovedskikkelsen og initiatoren inden for den franske pragmatiske sociologi været den nu afdøde filosof og sociolog Isaac Joseph (1943-2004).⁴ Efter hans død er Josephs arbejde blevet forlænget dels af samarbejdspartnere fra Josephs egen generation, dels af en yngre generation af pragmatiske sociologer – for at nævne nogle heriblandt Daniel Cefaï, Marc Relieu og Cedric Terzi (Cefaï 2007; Relieu & Terzi 2003) alle tilknyttet *Centre d'Etudes de Mouvement Sociaux* i Paris; Joan Stavro-Debaugue, Marc Breviglieri og Danni Trom (Stavro-Debaugue 2003; Breviglieri & Trom 2003) med tilknytning til *Groupe de sociologie politique et morale* grundlagt af Boltanski og Thévenot, i dag under ledelse af Bruno Karsenti og ligeledes beliggende i Paris; og i en sydfransk kontekst bl.a. Samuel Bordreuil (Bordreuil 2007) som leder *Laboratoire Méditerranéen de Sociologie (LAMES)* i Aix-en-Provence.

I et tilbageblik på sin intellektuelle løbebane fortæller Isaac Joseph, at interessen for at undersøge livet på offentlige steder opstod under indtryk af en række politiske begivenheder fra slutningen af 1970'erne og frem til 1990'erne: Erfaringerne fra Solidaritets-bevægelsen i Polen og genfødslen af det offentlige rum som demokratisk dispositiv i de totalitære samfund; dramatiseringen af problemerne i de franske forstæder med optøjerne i forstaden Les Minguettes i Lyon, som affødte den første store nationale demonstration mod racisme i Frankrig, *la marche des beurs*⁵, i 1983; og senere den kosmopolitiske idéers undergang i "bymordet" (*l'urbanicide*) på Sarajevo i 1990'erne (Joseph 2007b:5).

Med disse politiske begivenheder som baggrundshorisont har etableringen af en sociologi om det offentlige byrum for Joseph indebåret en genlæsning af i fransk sammenhæng glemte eller miskendte bysociologiske klassikere: Georg Simmels artikler om *den fremmede* og storbyens åndelige liv; til Chicagoskolen og Louis Wirths studier af gadens kultur og urbanitet som livsform; og ikke mindst til en fornyet læsning af Erving Goffman og især dennes studier af sociale relationer på offentlige steder. Fra at have indledt sin akademiske karriere som foucauldiansk kritiker af magtudøvelsen i dens mest forfinede forgreninger ind i intimsfæren i bogen *Disciplines à domicile* (Joseph et al. 1977) forskyder Joseph i slutningen af 1970'erne sin interesse fra hjemmet til gaderummet, og på linje med Boltanski fatter han, kan man hævde, interesse for de situationer, "hvor mennesker tilstræber en retfærdig orden" (Boltanski i Blondeau og Sevin 2008:40) – i Josephs tilfælde de dagligdags møder mellem *fremmede* og *forbipasserende* i byens offentlige rum. Kendetegnende for den pragmatiske bysociologi er således en etnografisk tilgang med fokus på den sociale samhandling og offentlige interaktionsordenen i byens offentlige rum.

Væsentlige sociologiske inspirationskilder for de pragmatiske sociologer er foruden Goffmans mikrosociologi Garfinkels etnometodologi, og et cen-

tralt undersøgelsesobjekt er de *kompetencer* hos byboerne (*les competences du citadin*), som muliggør sameksistens og samhandling i mødet mellem forskellige sociale og kulturelle grupper. En andet kendetegn ved den pragmatiske bysociologi er, at den forbinder undersøgelserne af dagligdagens interaktionsorden med studier af politisk filosofi, f.eks. når Joseph, som vi skal se, sammenholder de organiserende principper for offentligt byliv med Kants politiske filosofi. Isaac Joseph fortæller selv, at hans ærinde har været at "overfortolke" Goffman for at fremdrage en ikke ekspliciteret politisk dimension i hans værker (Joseph 2007b:18); og samarbejdspartneren Samuel Bordreuil skriver, at det

at "indskrive" [Goffman] i den levende og oplivende dialog, som i det seneste årti har udspundet sig mellem sociologi og politisk filosofi, var hvad Isaac Joseph blandt andet arbejdede på (Bordreuil 2007:101).

Som hos de andre pragmatiske franske sociologer finder man også hos Joseph en ofte polemisk og indforstået positionering i forhold til "undsigtens sociologi", og han distancerer sig således fra såvel Henri Lefebvre (1998a:105-114; se Jan Lilliendahl Larsens bidrag til dette temanummer, samt Larsen 2007 for en rekonstruktion af udviklingen i Lefebvres bytænkning) som fra Loïc Wacquants kritiske sociologi (se f.eks. Josephs indlæg i debatten mellem Wacquant og sociologerne Duneier, Anderson og Newman jf. Delicas bidrag til dette temanummer; Joseph 2007a:414-436). Bag den for den franske *homo academicus* typiske polemiske stil forekommer der dog også at gemme sig nogle mere substantielle pointer i Josephs positioneringer. F.eks. forekommer hverken Wacquant eller Lefebvre at tematisere *sameksistensen med den fremmede* og *mobiliteten* som centrale aspekter af den urbane erfaring. Figuren *den fremmede* er derimod rigt repræsenteret i traditionen fra Chicago-skolen med dens inspiration fra Simmel, og Chicago-sociologernes urbane økologi var samtidig, hævder Joseph, i sin oprindelse en *mobilitetens økologi*. Grundlæggeren af Chicago-skolen Robert Park definerede segregation som fangenskab i et territorium og umuligheden af at frekventere andre – men Chicago-skolen beskrev ikke kun de territorier en befolkning var tilknyttet, men også byboernes "deterritorialiseringsformer", og som den første af disse mobiliteten i et offentligt rum (Joseph 2007b:12-13).

I forlængelse heraf argumenterer Joseph for, at bysociologien ikke kan stille sig tilfreds med et vokabularium bestående af kritiske sociologiske begreber som eksklusion, segregation og ghettoer. Bysociologien må også undersøge det offentlige rum som et *tilgængeligt* rum og studere byens transitsteder (*lieux-mouvements de la ville*) – dens banegårde, busstationer, metrostationer og lufthavne. "At tænke byen" indebærer for Joseph, at man ikke kun opholder sig ved en befolknings tilegnelse og tilhørsforhold til et kvarter, men bevæger sig videre til også at undersøge de byrumsmæssige design og trafikale for-

bindelser og passageveje, der skaber kontinuitet i det urbane væv og tillader byboeren at overvinde fremmedheden på et ikke fortroligt territorium og orientere sig mod en verden af fremmede (Joseph 2007b:12-13).⁶

Hensigten med denne artikel er at præsentere den pragmatiske franske bysociologi som et relevant bidrag til diskussionerne om det offentlige rum og om betingelserne for sameksistens i socialt og kulturelt heterogene byer. Artiklens fremstilling indledes med en præsentation af Isaac Josephs program for en sociologi om det offentlige rum og byboernes kompetencer.⁷ Dernæst redegøres for, hvordan dels Marc Relieu og Cedric Terzi og dels Joan Stavro-Debaugé viderefører det program, Joseph har været initiator af, samtidig med at de rejser visse kritikpunkter. Hos Relieu og Terzi finder man med afsæt i en etnometodologisk tilgang en analyse af, hvordan der under figuren *den fremmede* som en "omnipotent kategori" hos Joseph gemmer sig mangfoldighed af perceptuelle kategorier; og de minder om, at der også findes offentlige rum i mindre byer og lokale kvarterer, hvor de personer man møder oftere er kendte end fremmede. Stavro-Debaugé argumenterer for, at Josephs forkærlighed for den forbipasserende som "begrebslig person" indebærer en særlig værdsættelse af de allermest flygtige sociale relationer på offentlige steder, som ikke levner tilstrækkeligt plads til beboeres mere permanente engagementer i offentlige rum i deres nærmiljø. Samtidig er de enkeltstående krænkeserfaringer, man oplever som forbipasserende, ikke tilstrækkelige til at forklare, hvad der bevæger byboere til at mobilisere sig og gøre krav på en ret til byen. Artiklen afrundes med en opsummering af hovedpointerne hos Joseph samt en diskussion af Relieu og Terzis samt Stavro-Debaugés videreførelse og kritikpunkter.

Det offentlige rum som en verden af fremmede og forbipasserende

Begrebet offentlighed har ifølge Isaac Joseph i en fransk sammenhæng været relativt veldefineret og uomstridt i den politiske filosofi og har siden Habermas' berømte "offentlighedsarkæologi" været set som et historisk konstitueret domæne for demokratiske kontroverser og som tilholdssted for en procedural etik om kommunikativ handlen, hvor indsatsen gælder opnåelse af en overensstemmelse på grundlag af den frie offentlige brug af fornuften (Joseph 1998a:12). Anderledes har det været for den franske bysociologi. Her har konstruktionen af et begreb om det offentlige rum været en mere møjsommeligt og polemisk proces. Georg Simmels studier (Simmel 1998) lå således i Frankrig længe hengemt i støvede sociologiske arkiver (Joseph 1998a:86), og det samme gjaldt for Chicago-skolens urbanitetsteori, som af Manuel Castells var blevet afvist som "urban ideologi" (Castells 1972:101-150) på linje med hans afvisning af Henri Lefebvres byteori (Joseph 1998a:85).⁸ Som resultat har bysociologien i Frankrig, hævder Joseph, tildelt forrang til studiet af det at bo og til analyse af boligområder.⁹ I den langsomme *genopdagelse af gaden og*

gadens kultur har det været nødvendigt for sociologien at tage de urbane samfunds kompleksitet, kulturelle heterogenitet og territorielt udsprede og pluricentriske karakter til efterretning. Herfra har sociologien lidt efter lidt skulle indkredse et begreb om det urbane offentlige rum gennem en række af modstillinger og afgrænsninger fra de tilgrænsende begreber udviklet med afsæt i sociologi om territorier, kvarterer eller "urbane landsbyer" (Joseph 1995:12).

Sociologien er således, hævder Joseph, blevet bevidst om, at det offentlige rum hverken blot er en simpel forlængelse af boligens private rum eller et kollektivt rum, som kan *tilegnes* af et nabofællesskab. Karakteren af det offentlige liv på "gaden", og lige såvel på banegårde, metrostationer, indkøbscentre eller parkeringspladser i den udstrækning disse er *tilgængelige* for alle og enhver og udstrækker sig mellem de fortrolige hjemlige territorier, adskiller sig fra den berømte joviale selskabelighed (*convivialité*), der præger livet i kvarterer og relationerne mellem naboer. Gadelivet er først og fremmest karakteriseret ved *spatiering* (*espacement*) – et begreb som Joseph bruger i betydningen en øget social afstand. Gaden er med andre ord et socialt rum regeret af normer om *høflig distance*, og det offentlige byrum er et domæne for sociale relationer mellem fremmede *par excellence* (Joseph 1995:12).

Det er med reference til Simmel og den tidlige Chicago-skole, at Joseph foreslår, at sociale relationer i det offentlige rum skal studeres som *sociale afstande* (Joseph 2001:193). Urbanitet handler i dette perspektiv ikke i første omgang om en øget individualisering som i teorier om senmodernitet, men om en øget fysisk tæthed og samtidig stigende social og kulturel heterogenitet, og den opretholdelse af social afstand, der muliggør sameksistens under sådanne vilkår. Det bør her præciseres, at Joseph med en øget afstand ikke tænker på afstand i form af segregering, hvor byens forskellige grupper lever i forskellige verdener og enklaver socialt *adskilt* fra hinanden. Social afstand skal forstås i betydningen høflig distance mellem fremmede, der befinder sig i fysisk nærhed af hinanden i det offentlige rum. Det kan desuden umiddelbart forekomme som om, Joseph forstår det offentlige liv som karakteriseret af en form for *negativ socialitet*, men, som vi skal se, følger han her Goffman, for hvem storbyens reserverthed ikke skal ses udtryk for et tab af moralitet, og som fremhæver hvordan der bag reservertheden i den moderne storby oftest gemmer sig en gensidig respekt for andres integritet.¹⁰

Samtidig med, at det offentlige rum udgør et domæne for relationer mellem fremmede, består det for Joseph af "en verden af forbipasserende" (Joseph 1998a:123). Det offentlige rums tilgængelighed indebærer en regel om den frie færdsel og retten til at komme og gå som et offentligt gode. Livet i byens gader er således kendetegnet ved mobilitet, og byboeren er et menneske i bevægelse. Joseph finder bl.a. denne mobilitet tematiseret hos Robert Park, hvor den indikerer grænserne for den territoriale tilgang, der prægede Chicago-skolens urbane økologi i dens fødsel, og hvor den personificeres i den unge byboers flugt fra, og kamp mod, enklavernes segregering og de lo-

kale tilhørsforhold. I det offentlige rum er mennesket aldrig hjemme hos sig selv, det er ikke kun et "medlem" af et samfund eller en gruppe, og det stopper kun op momentant for at betragte et gadebillede eller indlede en samtale (Joseph 1998a:16-17).

Det offentlige livs interaktionsorden og byboernes kompetencer

I en af de få tekster på dansk, der omtaler Isaac Joseph, fortæller antropologen Mark Vacher, at det ifølge Joseph har været et tilbagevendende problem for bysociologien, at vrimlen i byens gader er blevet forvekslet med grupper eller fællesskaber:

Mens individer i grupper eller fællesskaber opfatter sig selv og andre som medlemmer og har måder at identificere dette medlemskab på, er der i en forsamling ikke nødvendigvis anden samlende faktor ved forsamlingens individer, end at de i det øjeblik, de betragtes som forsamling, opholder sig i nærheden af hinanden (Vacher 2005:182).

Ifølge Joseph må man derfor følge Goffmans og dennes anvisninger om, hvordan hverdagslivet på offentlige steder kan studeres som en *social interaktionsorden* og som *sociale samhandlinger*. Udforskningen af det offentlige byliv må som hos Goffman vende blikket mod de rutinemæssige og upåagtede kompetencer og engagementsformer i de dagligdags møde- og forsamlingssituationer. I det, vi i det offentlige liv konfronteres med en pluralitet af sociale verdener, udmåles vores sociale kompetencer ved vores evne til at overkomme ubehag eller ængstelser og til at opnå en overenskomst i de situationer, hvor der opstår en misforståelse, en krænkelse, en forlegenhed eller et ubehag i mødet med andre. Mikrosociologien inviterer for Joseph således til på en metodisk stringent måde at beskrive og analysere betingelserne for, og konsekvenserne af, den gensidige tilgængelighed, som er konstitutiv for de offentlige sociale relationer i dagligdags situationer (Joseph 1998b).

Det Goffman tilbyder er for Joseph således en *sociologi om høfligheder* eller *civiliteter* i offentlige byrum (Joseph 2007b:15). F.eks. er *høflig uopmærksomhed* (*civil inattention*) ifølge Joseph "en af mobilitetens grammatiker i det urbane miljø" (Joseph 2007b:15) og for Goffman en af de sociale kompetencer, der gør livet i byer muligt. Høflig uopmærksomhed er den adfærd gennem hvilken personer, som befinder sig i det samme fysiske rum, viser for hinanden, at de er opmærksomme på hinanden (dvs. anerkender hinandens tilstedeværelse), men uden at virke truende eller overdrevent venlige eller imødekommende – der er med andre ord tale om en form for *diskretion* (Jacobsen & Kristiansen 2002). Høflig uopmærksomhed er ikke det samme som at ignorere en anden person, men en gensidig forventet høflighedsform, der tjener til at undgå, at der opstår forlegenhed. Når høflig uopmærksomhed indtræffer mellem frem-

mede, indikerer en person over for en anden, at denne ikke har grund til at nære mistanke til dennes hensigter, at være fjendtlig eller at forsøge at undgå vedkommende. Det er blandt andet takket være normer om høflig uopmærksomhed, at fremmede ikke mødes som fjender og det meste af tiden undgår den skæbne, som ellers kan overgå sådanne – at gøres til genstand for modvilje eller aggression (Joseph 1998b:80-81).

Joseph fremhæver desuden det demokratiske aspekt ved disse civiliteter. Byboernes høflighedsformer forudsætter således en antagelse af *lighed* som princip for interaktionsordenen i det offentlige rum. Et eksempel fra færdslen kunne være en kø foran en billetluge. Reglen som siger "Først ankommet, først betjent" er f.eks. et forudsat princip for denne orden, som kun tillader ændringer, hvis man kan fremvise en begrundelse, der kan føres offentligt bevis for (f.eks. at være gangbesværet, at være en ældre person eller at være i selskab med et mindre barn). Det vigtige er, at selve køens kendsgerning demonstrerer og synliggør, at forudsætningen om lighed deles som et regulerende princip for deltagerne. Studierne af de høflige samhandlingers upåagtede sfære åbner således for Joseph op for en fornyet udforskning af betingelserne for det dagligdags medborgerskab i byen (Joseph 2007b:15-17).

Byrummets fysiske tilgængelighedskvaliteter

På linje med andre sociologer inden for den pragmatiske franske sociologi (Albertsen 2001:54-55) inddrager Joseph også den materielle verden i analysen af situationer og interaktioner. Tilgængeligheden af en banegård, en metrostation eller et marked hidrører for Joseph ikke kun fra karakteren af de menneskelige relationer og reglerne for samhandling i byens rum. Tilgængeligheden afhænger også af byrummets fysiske kvaliteter – f.eks. kvaliteten af de forskellige fysiske adgangsveje, der tillader passage fra et sted til et andet. Studier af tilgængeligheden for "mobilitetshæmmede personer" i det offentlige rum – fra kørestolsbrugere til gangbesværede og forældre med barnevogne og deres anstrengelser for at overkomme forhindringer eller gener – er særligt velegnede til at analysere og forstå de fysiske "tilgængelighedskvaliteter" i de offentlige rum (Joseph 1995:27-28).

Endvidere inddrager Joseph J. J. Gibsons økologiske perceptionsteori og hans begreb om *affordance*, som han forsøgsvis oversætter med termen "greb" eller "tag" (*prises*). *Affordance* er for Gibson en kvalitet ved en genstand eller et miljø, der tillader et individ at udføre en handling. *Affordances*, eller "greb", defineres som alle de latente handlingsmuligheder i et miljø, som er objektivt målbare og uafhængige af et individs evne til at erkende dem, men som altid står i relation til aktørerne og derfor er afhængige af deres formåen. Joseph fremhæver her, at begrebet *affordance* kan anvendes til at betegne lige såvel de betingelser, under hvilke vi navigerer i et rum, som de der tillader os at betjene og håndtere en genstand. Ved at inddrage Gibsons begreb om *affordance* ønsker Joseph at vise, at tilgængelighedskvaliteten af et offentligt rum

også er forbundet med læsbarheden af dets "brugsanvisning" – de "greb" der er til rådighed for brugerne eller den forbipasserende i form af tegn og deres fordeling i rummet, og af annonceringer, invitationer eller forbud, som de opfatter i løbet af deres færdsel (Joseph 1995:28-29).

Tilgængelighed som konstitutivt princip for offentligt byliv

Tilgængeligheden for alle og enhver er altså ifølge Isaac Josephs konstitutiv for de offentlige sociale relationer i dagligdags situationer, og samtidig er det i større eller mindre grad en fysisk og æstetisk kvalitet ved de offentlige byrum. For de urbane samfund er tilgængelighed ifølge Joseph således "en fundamental værdi, noget i retning af urbanitetens hårde kerne" (Joseph 1995:26). Sagt med andre ord er tilgængelighed for Joseph et fundamentalt politisk og moralsk princip, der giver form til og organiserer det fælles liv i byen.

For Joseph er den urbane livsform der følger af tilgængeligheden for alle og enhver endvidere *kosmopolitisk*. De offentlige rum i de urbane samfund realiserer i praksis således i større eller mindre grad Immanuel Kants idé om *den universelle gæstfrihed*, som Kant formulerer som et af de centrale retsprincipper i et fredeligt samfund af verdensborgere:

Der er her som i den forrige artikel tale om ret og ikke om filantropi. Gæstfrihed betyder her, den ret en fremmed har til ikke at blive fjendtligt behandlet, når han betræder en andens jord. Denne kan afvise ham, hvis det kan ske uden, at han går til, og så længe han forholder sig fredeligt på sin plads, kan denne ikke behandle ham fjendtligt. Det er ikke nogen gæsteret, som man kan gøre krav på, men en besøgsret, som tilkommer alle mennesker. En gæsteret ville kræve en særlig ven-skabskontrakt, der for en tid gjorde en til medlem af husstanden. Denne ret til at tilbyde andre sit selskab er til i kraft af retten til den fælles besiddelse af jordens overflade. Da jorden er en kugle, kan man ikke udbrede sig på den i det uendelige, men må derimod affinde sig med hinandens naboskab. Oprindeligt er der imidlertid ingen, der har mere ret til noget sted på jorden end andre (Dansk oversættelse Kant 1995: 52; citeret hos Joseph 1995:21).

Denne artikel levner ikke plads til en nærmere diskussion af berøringsfladerne mellem Josephs bysociologi og Boltanski og Thèvenots moralsociologi, men det forekommer nærliggende at sammenligne Josephs kosmopolitiske princip for det offentlige rum med Boltanski og Thèvenots begreb om *retfærdiggørelsens stæder* eller *regimer*. Kant ville således kunne ses som *grammatikeren* for en *kosmopolitisk stad* som den filosof, der systematisk har artikuleret den universelle gæstfriheds fælles bedste (Kant 1995). Ifølge Boltanski og Thèvenot kommer grammatikerne for disse stæder eller regimer fra den politiske filosofi:

idet denne artikulerer de grundlæggende principper for indretning af retfærdige samfund – det fælles bedste – på systematisk vis. (...) Principperne eksisterer ikke blot som politiske idéer, men har i tidens løb bidraget til udformningen af politiske teknologier og er blevet inkarneret som retfærdiggørelsesformer i institutioner og objekter. (...) De kan i dag betragtes som "indskrevne i institutioner og dispositiver (som for eksempel stemmelokaler, værksteder, medier eller koncerter, familiesammenkomster etc., som kontinuerligt informerer aktørerne om, hvad de skal gøre for at opføre sig normalt" (citeret fra Albertsen 2002:52).

Med andre ord kunne man tale om et *kosmopolitisk retfærdiggørelsesprincip for det offentlige urbane rum*, som er inkarneret i de måder, hvorpå vi indretter og designer byrum, som "informerer" byboerne om, hvordan de skal begå sig på offentlige steder, og som byboerne kan påkalde sig for at retfærdiggøre deres adfærd ("vi har ret til at færdes og forsamle os her") og f.eks. som baggrund for kritik af tendenser til privatisering af byrummet.

Den fremmede som en strøm af kategorier

De to sociologer Marc Relieu og Cedric Terzi arbejder som tidligere nævnt i forlængelse af Isaac Joseph, men deres udgangspunkt er ikke Goffmans mikrosociologi, men Garfinkels etnometodologi (for en diskussion af forskelle og ligheder mellem disse se f.eks. Queré 1990 samt Jacobsen og Kristiansen 2002). På baggrund af etnometodologiske studier diskuterer de bl.a. den status af "omnipotent kategori", som den fremmede synes at have hos Joseph.

I sine empiriske studier interesserer Joseph sig især for det, man kunne kalde "metropole transitområder" såsom banegårde og metrostationer, som fremmer byboernes mobilitet, men som samtidig er kendetegnede ved de mest anonyme relationer og flygtige engagementsformer. Relieu og Terzi peger således på, at Joseph forudsætter, at møder i offentlige rum altid finder sted mellem *fremmede*, og at han dermed ser bort fra, at også gader i mindre byer og inden for et kvarters grænser må betragtes som offentlige rum.

Ifølge Relieu og Terzi er det *at bevæge sig rundt iblandt en ubestemt mængde af personer, der bruger alle mulige former for samfærdselsmidler*, et af de konstitutive kendetegn ved offentligt byliv. Denne ubestemthed forudbestemmer imidlertid ikke "kvaliteten" af de personer, hvis vej man krydser i et givet øjeblik. De personer, man møder i det offentlige rum, kan både være helt ukendte eller mere eller mindre kendte eller genkendelige. En lille by eller et kvarter kan altså også indeholde urbane offentlige rum, selv om man der ofte genkender de folk, som man møder. At man kender mange af de folk, man møder i et offentligt rum, indebærer imidlertid ikke, at dette er "mindre offentligt". Den måde som genkendelsen, eller ikke-genkendelsen, udføres på, vidner således om dens forankring i det offentlige rum.

Det at undgå en person efter at have genkendt denne kræver således ifølge

Relieu og Terzi en praktisk viden (*savoir-faire*), som behændigt udnytter de offentlige urbane rums *ubestemthed*. For eksempel er det muligt at kommunikere, at man ikke er disponibel, ved hurtigt at vende sig mod et butiksvindue på en måde, så man fremstår fordybet af det, der dér udstilles. Formen på møderne med bekendte i byen vidner altså om deres forankring i det offentlige rum. De indfører sig på ruter, som de kun udgør etaper af. Vi stopper op nogle øjeblikke for at udveksle et par ord, eller vi installerer os på en fortovscafé. Men vi forfølger derefter vores ærinder, i løbet af hvilke vi møder andre personer, som vi genkender, eller med hvilke vi opretholder denne relation af *høflig uopmærksomhed*, som fascinerede Goffman så meget (Relieu & Terzi 2003:377-378).

Etnometodologiske studier har ifølge Relieu og Terzi desuden vist, hvordan de forbipasserendes identiteter opfattes på baggrund af forskellige kategorier, der er visuelt disponible, som f.eks. køn, alder eller etniske markører. Vi ser altså ikke "en fremmed", men en ung kvinde, en ældre mand af fransk udseende osv. Samtidig kan den kontekst, vi befinder os i, påvirke, hvad vi ser, som f.eks. når vi ser en sælger eller en køber på et marked. Den visuelle tilgængelighed af disse *strømme af kategorier* er ifølge Relieu og Terzi karakteristiske for bylivets offentlighed og mangfoldighed. Somme tider forsvinder disse kategorielle identifikationer, idet vi krydser en forbipasserendes vej; somme tider medfører de indtagelsen af specifikke adfærdsformer, som når en fodgænger træder til side for at lade en blind eller ældre person passere forbi. Under den fremmede som overordnet begreb for de ukendte personer, hvis veje vi krydser i byens gader, finder vi altså en mangfoldighed af kategorier og visuelt tilgængelige identiteter (Relieu og Terzi 2003:378).

Det offentlige rum som hjemsted for en mangfoldighed af engagementsformer

Ligesom Relieu og Terzi arbejder også Joan Stavro-Debauge delvist i forlængelse af Joseph, men han forholder sig også på nogle punkter kritisk til de forudsatte "begrebslige personer", der befolker Josephs og beslægtede sociologers offentlige forsamlings- og mødesteder. Hos Stavro-Debauge er det dog ikke den fremmede, men den forbipasserende og dennes særlige perspektiv på det urbane miljø, som tages under behandling. Stavro-Debauge stiller sig således spørgende over for den prioritering af det flygtige engagement og den særlige form for politisk og moralsk gode, som Josephs fokusering på *den forbipasserende* indebærer. En sociologi, som kun koncentrerer sig om den forbipasserendes figur, tillader for Stavro-Debauge således ikke en udforskning af den omfattende diversitet af tidslige forankringer og *engagementsformer* i byens offentlige rum. Den levner således ikke tilstrækkeligt plads til *beboere*, dvs. byboere med en mere permanent tilstedeværelse i et område, som skaber en sans for de kontinuerlige og i den forbipasserendes perspektiv ubetydelige forandringer i byen. For Stavro-Debauge kan det urbane miljø godt, som

hos Joseph, begribes som et handlingsmiljø, og analysen kan godt baseres på aktører i situationer snarere end på medlemmer af sociale grupper som tilegner sig "territorier". Men han argumenterer for, at det er nødvendigt at åbne for viften af de situationer og de engagementsformer, der tages i betragtning (Stavo-Debaugé 2003:348).

Begrebet *engagementsform* henter Stavro-Debaugé hos sin læremester Laurent Thèvenot og dennes arbejde i forlængelse af samarbejdet med Boltanski (Thèvenot 2006). Ordet *engagement* dækker på fransk både ret konkrete materielle tilpasninger til et miljø (en mand som bevæger sig i en korridor, en bil på en gade) såvel som en bred vifte af moralske og politiske forpligtelser (*commitments*) (Thèvenot 2000:80), og Thèvenot bruger det til at indfange to sider af menneskelig handling, som han hævder ikke har været adresserede tilstrækkeligt i de fleste andre praksisteorier – nemlig de materielle og det moralske elementer af praksis:

Når [termen engagement] bruges i praksisteorier, betegner den for det meste en materiel tilpasning til verden. Men den har en anden betydning, som peger på en moralsk eller politisk forpligtelse. Dette andet aspekt ekspliciterer aktørens forpligtelse på en form for gode. (...) Jeg bruger termen engagement, netop fordi den fanger forbindelsen mellem disse to orienteringer [det engagerede gode og den engagerede virkelighed] (Thèvenot 2000:68-69).

Thèvenot interesser sig især for, hvordan mennesker i vores nutidige komplekse samfund konstant må ændre rækkevidden af deres engagement og veksle på en skala mellem større eller mindre almenhed fra det fortrolige og nære til det offentlige og generelle. Gennem differentiering af forskellige pragmatiske regimer forsøger Thèvenot at kaste lys på denne nødvendighed af at bevæge sig mellem former for handling og agens, der er knyttet til engagementer i lokale og individuelle omstændigheder og til de former for engagement, der er orienteret mod det generelle eller det offentlige (Thèvenot 2000, 2006).¹¹ Stavro-Debaugé deler denne interesse for diversiteten af engagementer, som han bl.a. undersøger i et studie af de forskellige samtilstedeværende engagementsformer og dertil knyttede bekymringer, der kan eksistere inden for rammerne af et kvarter (Thèvenot 2006:252-253).

Stavro-Debaugé distancerer sig desuden fra etnometodologiske og mikrosociologiske studier, som han påstår kun holder sig til den synlige karakter af menneskers følelser. En følelses synlige fremtrædelse meddeler ikke noget om kilderne til det, der bevæger den berørte person. At iagttage den synlige fremtrædelse af en følelse, der viser sig på et ansigt eller får en krop til at skælve, giver ikke adgang til at forstå, *hvad* der påvirker den bevægede person; og det er ikke udelukkende begivenheder, der besidder en særlig form for "offentlig objektivitet", som påvirker og mobiliserer folk i byen (Stavo-Debaugé 2003:349).

Endvidere hævder Stavro-Debaugé, at Joseph kun ufuldkomment gør regnskab for miljøets materialitet og sanselige kvaliteter. Disse figurerer kun som rammer, som tegn og scener som mobiliseres i en nutid uden grænser. Ser man på de kategorier, gennem hvilke Joseph og beslægtede sociologer skelner mellem den sociologiske behandling af byen som sted for sociale gruppers bosætning og som rum for mobilitet og social interaktion, ser man, hævder Stavro-Debaugé, at det urbane miljø kun fremtræder i to tilstande: en tilstand som *territorium* og en tilstand af *overflade*. Uden at argumentere for en tilbagevenden til tilstanden som territorium, som fastholder personerne i en position som medlemmer af kollektiver, mener Stavro-Debaugé, at tilstanden som overflade er utilstrækkelig mht. til at yde retfærdighed til det brede spektrum af måder, hvorpå byboere engageres af og i byen (Stavro-Debaugé 2003:348).

Stavro-Debauges overvejelser omkring Josephs bysociologi udspringer af erfaringer fra et feltstudie i en historisk bydel i Lyon. På baggrund af en stigende mængde klager fra lokale beboere over såkaldt "marginale grupper" øgede tilstedeværelse i kvarteret havde bystyret bedt en gruppe sociologer om at undersøge problemets omfang. Efter i en periode at have vandret rundt i kvarterets gader for at studere de marginale gruppers tilstedeværelse havde sociologerne svært ved at forstå baggrunden for beboernes klager. Antallet af de såkaldte marginale personer forekom at være ret begrænset. Kvarteret var samtidigt kendetegnet ved et mangfoldigt bybillede og var meget frekventeret af udefrakommende, og det forekom derfor som et sted, der var særligt gæstfrit for fremmede og herunder "marginale personer". Det var først, da sociologerne gennem interviews og analyse af lokale narrativer begyndte at forstå de marginale gruppers tilstedeværelse fra de lokale beboeres mere fastforankrede og tidsligt udstrakte perspektiv, at deres klager gav mening. Som forbipasserende observatører oplevede gruppen af sociologer de marginale gruppers tilstedeværelse som del af kvarterets særlige urbane og gæstfri atmosfære, og som noget der højst kunne være til lettere irritation. Set fra beboernes perspektiv var der imidlertid tale om en over en årrække stigende tilstedeværelse af marginale grupper og om en lang række af gentagne og daglige krænkelse af "den offentlige orden". For beboere var der ikke blot tale om forbipasserende irritationsmomenter, men akkumulerede erfaringer af krænkelse, som efterhånden oplevedes så udmattende, at flere overvejede at flytte fra kvarteret (Stavro-Debaugé 2003:355-357).

For Stavro-Debaugé understregede dette studie, hvordan den civile uopmærksomhed og blaserthed, som man kan iagttage blandt forbipasserende i det offentlige rum hidrører fra en særlig flygtig engagementsform. Karakteren af den relation, den forbipasserende har til bymiljøet, disponerer ikke denne til at drage omsorg for miljøet ud over for den lokale samtilstedeværelsesorden og for lyksaligheden i at kunne bevæge sig uhindret. I den type af situationer, hvor den forbipasserende optræder, består samtilstedeværelsen i sin typiske form i "at krydse hinandens veje". Den privilegerede status som

den forbipasserende tildeles hos Joseph er ifølge Stavro-Debaugé endvidere forbundet med værdsættelsen af et specifikt *fælles gode*:

Denne sociologi værdisætter det følgende "offentlige gode": *En generaliseret tilgængelighed der tilvejebringer lejligheder for møder med den fremmede og tilbyder mulighed for at udvikle sig i en verden af svage og mangfoldige bånd, i en tilstand af lighed og i en lejlighedsvis og opdelt tidslighed* (Stavro-Debaugé 2003:352).

Set i forhold hertil er beboeres erfaringer ifølge Stavro-Debaugé forankret og konstitueret i en mere fyldig tidslighed end de lejlighedsvis erfaringer hos dem, der blot passerer forbi. I eksemplet fra Lyon følte beboerne tilstedeværelsen af marginale grupper som en trussel mod deres glæde ved at bo i et område, som de opfattede som et kvarter udstyret med historisk enestående egenskaber og kvaliteter.

Idet Joseph og beslægtede sociologer er helt optagede af at udråbe risikoen for en lokal "kommunitaristisk indelukning" eller en privatisering af byens miljø, er de blinde for de farer, der ligger i en dominerende værdsættelse af *den gode by* set fra den forbipasserende eller gæstens synspunkt. Et godt offentligt rum er for Stavro-Debaugé derfor det, som tillader en sammensætning mellem flere forskellige grammatiker, uden at den ene har overvægten, og som altså er tilgængeligt og gæstfrit i den forstand, at det lader en mangfoldighed af engagementsformer installere sig og udfolde sig:

At læse byen udelukkende igennem den forbipasserendes prisme, og at betragte kun dens egenskaber af at være et besøgsrum, det er at udsætte det for risikoen for at gøre det, bogstaveligt talt, ubeboeligt (Stavro-Debaugé 2003:368).

Konklusion

I en fransk bysociologisk sammenhæng er det ikke mindst Isaac Josephs fortjeneste at rehabiliteret urbanitet som livsform og gadens offentlige kultur som sociologiske og videnskabelige objekter i egen ret (Joseph 1998a:85-87). Tematisering af byens offentlige rum som et særligt gæstfrit domæne for fremmede er bl.a. sket på baggrund af tendenser til privatisering og tilbagerulning af et offentligt rum tilgængeligt for alle og enhver. Josephs bidrag til "forsvaret af det offentlige rum" har her bestået af en række detaljerede mikrosociologiske beskrivelser og fremhævelser af de upåagtede urbane høflighedsformer, gennem hvilke byboere skaber sociale overenskomster og fredelig sameksistens i offentlige rum i socialt og kulturelt differentierede storbyer. Som både Relieu og Terzi samt Stavro-Debaugé påpeger, synes Josephs begreb om det offentlige rum dog, med dets noget ensidige fokusering på de allermest vrimlende transitområder i byen og samtidigt den meget skarpe modstilling af

livet i offentlige byrum fra livet i kvarterer eller "urbane landsbyer", at medføre en *reduceret pluralisme* – for at bruge Stavo-Debauges ord (Stavo-Debauge 2003:367-368). Joseph syntes at hæfte sig mest ved de negative aspekter af lokal stedsbundethed – byboerens "fangenskab" i segregerede enklaver – frem for de positive aspekter ved at indgå i lokale og kvarterforankrede fællesskaber. Bysociologien bør med andre ord også rette sin opmærksomhed mod offentlige rum i lokale kvarterer og mindre byer, som befolkes af lokale beboere, butiksejere mv., for hvem byrummet ikke kun er en ramme om lejlighedsviser møder med ukendte, men for gentagne møder med lokale og kendte ansigter. Det gode offentlige rum er med andre ord ikke kun det, der er tilgængeligt for fremmede og forbipasserende, men også et rum der *samtidigt* er gæstfrit over for mere lokalt forankrede byboere og deres *tilegnelse* af bymiljøet som ramme om hverdagslivet i kvarteret og opretholdelse af mere permanente og tætte relationer mellem naboer.

Noter

1. Forf. oversættelse. Alle oversættelser fra fransk i artiklen er, hvor andet ikke er angivet, forfatterens.
2. Denne artikel er blevet til på baggrund af et 3-måneders forskningsophold ved forskningsenheden *Laboratoire Méditerranéen de Sociologie (LAMES)* i Aix-en-Provence i foråret 2010. Jeg skylder tak til lederen af LAMES, Jean-Samuel Bordreuil for at have taget imod mig og ikke mindst til Jean-Stéphane Borja for at introducere mig til nye og ukendte sider af fransk sociologi.
3. Se Hansen 2008 for en introduktion til Jacques Donzelots bysociologi.
4. Niels Albertsen har i en artikel anvendt Boltanski og Thévenots moralsociologi i en bysociologisk sammenhæng i en diskussion med David Harveys urbanitets- og retfærdighedsteori, men byen har ikke, som Albertsen bemærker, været et centralt tema hos Boltanski eller Thévenot selv (Albertsen 2002).
5. Den formelle titel på *la marche des beurs* var *Marchen for lighed og mod racisme*, men demonstration blev af medierne døbt "arabermarchen".
6. Polemikken imod "undsigelsens sociologi" er i denne forfatters øjne en af de mindre interessante elementer at "importere" fra den pragmatiske franske sociologi. For en diskussion af "udvekslingszoner" mellem kritisk og pragmatisk sociologi se f.eks. Bénatouil (1999) og for en diskussion af den pragmatiske sociologis kritiske projekt se Albertsen (2008).
7. Det skal understreges, at det ikke er artiklens ambition at introducere til alle sider af Josephs ganske mangefacetterede værk, men blot til centrale hovedtemaer i Josephs forfatterskab i håbet om at yde disse retfærdighed.
8. Joseph har således spillet en hovedrolle i at rehabilitere både Simmel og Chicago-skolen som oversætter og redaktør sammen med Yves Grafmeyer af antologien *L'Ecole de Chicago. Naissance de l'Ecologie Urbaine* (inkl. flere artikler af Simmel) – idag et standard- og referenceværk inden for den franske sociologi (Grafmeyer og Joseph 1979).
9. At den tidligere franske bysociologi skulle have tildelt forrang til studiet af boligområder kan forekomme at være en noget ensidig udlægning fra Josephs side. For et bredere perspektiv på den franske bysociologis historie se Vacher (2005) og for en analyse af udviklingen af 1970'ernes marxistiske bysociologi se Albertsen (1985) og Simonsen (1993).
10. For en aktuel analyse, der gør brug af Simmels begreb om *den fremmede* til at belyse indvandreres møde med Danmark, se Kofoed & Simonsen (2009).

11. Thèvenot skelner således mellem tre overordnede engagementsregimer på skalaen fra det nære og det partikulære til det offentlige og generelle: Familiaritetens engagementsregime (regime d'engagement en familiarité), planens engagementsregime (regime d'engagement en plan) og retfærdiggørelsens engagementsregime (regime d'engagement justifiable) (Thèvenot 2006; Albertsen 2008:66).

Litteratur

- Arnoldi, Jacob 2003: "Aktør-netværksteori: A-moderne (sociologisk) teori". *Dansk Sociologi*, Nr. 3/14. årg.
- Albertsen, Niels 1985: "Farvel til byen og marxismen? Indtryk fra Frankrig" i Tonboe, J.C. (red.): *Farvel til byen?: Danske bidrag til den byteoretiske udvikling*. I: Serie om offentlig planlægning. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.
- Albertsen, Niels 2002: "Retfærdiggørelse i byen". *Distinktion*, Nr. 4 2002.
- Albertsen, Niels 2008: "Retfærdiggørelse, ideologi, kritik". *Dansk Sociologi*, Nr.2/19. årg.
- Bénatouïl, Thomas 1999: "A Tale of Two Sociologies. The Critical and the Pragmatic Stance in Contemporary French Sociology". *European Journal of Social Theory*, 2 (3):379-396.
- Bjørn, Niels 2008: *Arkitektur der forandrer – fra ghetto til velfungerende byområde*. København: Gads Forlag.
- Blondeau, Cécile & Jean-Christophe Sevin 2008: "En sociologi der hele tiden sættes på prøve. Interview med Luc Boltanski". *Dansk Sociologi*, Nr.2/19. årg.
- Boltanski, Luc 2008: "Kritiske handlinger, krav om retfærdiggørelse og bearbejdning af sociale modsætninger". *Dansk Sociologi*, Nr.2/19. årg.
- Bordreuil, Samuel 2007: "Isaac Joseph: La politique depuis Goffman", in Daniel Cefaï & Carole Saturno (dir.): *Itinéraires d'un pragmatiste. Autour d'Isaac Joseph*. Paris: Economica.
- Breviglieri, Marc & Danny Trom 2003: "Troubles et tensions en milieu urbain. Les épreuves citadines et habitantes de la ville" in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Carlberg, Nicolai & Søren Møller Christensen 2005: *Byliv og havnefront*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Castells, Manuel 1972: *La Question Urbaine*. Paris: Francois Maspero.
- Cefaï, Daniel & Dominique Pasquier 2003: "Introduction" in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Cefaï, Daniel 2007: "Préface: De la microphysique du pouvoir à l'ethnographie coopérative: Itinéraires d'un pragmatiste" in Isaac Joseph: *L'athlète moral et l'enquêteur modeste*. Paris: Economica.
- Cefaï, Daniel 2009: "Looking (desperately?) for cultural sociology in France", in *Culture: Newsletter of the American Sociological Association on the Sociology of Culture*, vol. 23, Mai 2009 (<http://www.ibiblio.org/culture/?q=archive/200905>).
- Davis, Mike 1992: *City of Quartz. Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Vintage.
- Donzelot, Jacques 2006: *Quand la ville se défait: Quelle politique face à la crise des banlieues?* Paris: Éditions de Seuil.

- Gaardmand, Arne 1993: *Dansk Byplanlægning 1938-1992*. København: Arkitektens Forlag.
- Gehl, Jan 2010: *Byer for mennesker*. København: Bogværket.
- Grafmeyer, Yves & Isaac Joseph (dir.) 1979: *L'Ecole de Chicago. Naissance de l'écologie urbaine*. Grenoble: Champ urbain.
- Harvey, David 1989: "From managerialism to entrepreneurialism: The transformation in urban governance in late capitalism". *Geografiska Annaler* 71 B (1):3-17.
- Hansen, Jesper Visti 2008: *Bypolitik og velfærdsstat – politikker over for "belastede" byområder i Danmark og Frankrig*. Ph.d.afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Jacobsen, Michael Hviid og Søren Kristiansen 2002: *Erving Goffman. Sociologien om det elementære livs sociale former*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Joseph, Isaac, Philippe Fritsch & Alain Battegay 1977: *Disciplines à domicile: l'édification de la famille*. Fontenay-Sous-Bois: Recherches – Revue du CERFI.
- Joseph, Isaac 1995: "Reprendre la rue", in Isaac Joseph (dir.): *Prendre place: Espace public et culture dramatique*. Paris: Éditions Recherches/Plan Urbain.
- Joseph, Isaac 1998a: *La ville sans qualité*. La Tour d'Aigues: Éditions de l'Aube.
- Joseph, Isaac 1998b: *Erving Goffman et la microsociologie*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Joseph, Isaac 2001: "Reconsidering pragmatism and the Chicago School" in Joan Ockman (ed.): *The pragmatist imagination*. New York: Princeton Architectural Press.
- Joseph, Isaac 2007a: *L'athlète moral et l'enquêteur modeste*. Paris: Economica.
- Joseph, Isaac 2007b: "Parcours: Simmel, l'écologie urbaine et Goffman", in Daniel Cefaï & Carole Saturno (dir.): *Itinéraires d'un pragmatiste. Autour d'Isaac Joseph*. Paris: Economica.
- Jørgensen, Birthe Bech & Leif Thomsen 1978: *Hverdagslivet i en forstad. Drømme, realiteter og sociale konflikter*. København: Munksgård.
- Kofoed, Lasse & Kirsten Simonsen 2009: *Byen, nationen og den fremmede – om livet som etnisk minoritet*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Kant, Immanuel 1995: *Til den evige fred. Et filosofisk essay*. København: Gyldendal.
- Kristensen, Jens Erik 2008: "Kapitalismens nye ånd og økonomiske hamskifte – Boltanski og Chiapello og tesen om den kognitive kapitalisme". *Dansk Sociologi*, Nr.2/19. årg.
- Larsen, Jan Lilliendahl 2007: *Politisk urbanitet – projekter, planer, protester og Supertanker på Krøyers Plads*. Ph.d.afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Queré, Louis 1990: "'La vie sociale est une scène". Goffman revu et corrigé par Garfinkelel" in Isaac Joseph, Robert Castel og Jacques Cosniel (dir.): *Le Parler frais d'Erving Goffman*. Paris: Éditions de Minuit.
- Relieu, Mark & Cédric Terzi 2003: "Les politiques ordinaire de la vie urbaine. L'organisation de l'expérience publique de la ville", in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Sennett, Richard 1978: *The Fall of Public Man*. New York: Alfred Knopf.
- Simmel, Georg 1998: *Hvordan er samfundet muligt? Udvalgte sociologiske skrifter*. København: Gyldendal.
- Simonsen, Kirsten 1993: *Byteori og hverdagspraksis*. København: Akademisk forlag.

- Stavo-Debaugé, Joan 2003: "L'indifférence du passant qui se meut, les ancrages du résident qui s'émeut", in Daniel Cefaï & Dominique Pasquier (dir.): *Les sens du public: Publics politiques, publics médiatiques*. Paris: Presses Universitaires de France (PUF).
- Thévenot, Laurent 2000: "Pragmatic regimes governing the engagement with the world" in Schatzki, T. R. et al. (red.): *The Practice Turn in Contemporary Theory*. Florence, Kentucky, USA: Routledge.
- Thévenot, Laurent 2006: *L'action au pluriel. Sociologie des régimes d'engagement*. Paris: Éditions la Découverte.
- Vacher, Mark 2005. *Urban Transit. En antropologisk analyse af gennemrejsendes indflydelse på urban form og fremtrædelse i den franske havneby Marseille*. Ph.d.-række nr. 34, Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Wirth, Louis 1938: "Urbanism as a Way of Life". *The American Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 1. (Jul., 1938), pp. 1-24.